Contribuţiuni fonologice.

G. Giuglea, în studiul său publicat în DR. II (pp. 360 ş. u.) a pus din nou în discuţie chestiunea vechimei trecerii lui *á* + *n* în *ân* în limba română. Se ştie anume că această schimbare fonetică e una dintre cele mai vechi, căci o găsim cu regularitate în elementele latine, dar nu şi în împrumuturile din limbi slave, nici atunci când ele datează din epoca străromână, precum ar fi cazul cu slav. *rana,* păstrat în toate dialectele (dacor. *rană*, arom. *arană*, megl. *rană*, istror. *rânę*), cu *a* nealterat sau cu un sunet desvoltat ulterior din *a*. Există de sigur şi o legătură între alterarea lui *á* în *â* (*ă*) în poziţie nazală la noi şi la Albanezi, deşi condiţiile în care se poate observà nu sânt tocmai aceleaşi, întru cât la Albanezi avem ε şi din *á* urmat de *m* simplu (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss* I², p. 1042).

Avem însă în româneşte cinci cuvinte care sânt în deobşte considerate ca de origine slavă, care au un *â* înainte de *n: stâncă, jupân, stăpân, stână* şi *smântână,* cel din urmă atestat din regiunile rotacizante cu *r* (istror. *smăntărę*). Aceste cuvinte sânt considerate de obiceiu ca împrumuturi foarte vechi, pe când *an* puteà să se schimbe încă în *ân* (cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roum.* I 282; Tiktin, *Elementarbuch* § 45; Weigand, *Jahresber.* XVI 228).

Impotriva acestei păreri se ridică Giuglea şi, pe cât mi se pare, cu drept cuvânt. Ar fi într'adevăr curios ca termeni importanţi păstoreşti ca *stână* şi *smântână* să fie împrumutaţi de la Slavi, când în cele mai multe cazuri noi am fost cei cari le-am dat Slavilor încunjurători asemenea termeni; pe de altă parte *jupân* şi *stăpân,* care arată un rang social desigur vechiu, se găsesc numai la Slavii din nemijlocita noastră apropiere, încât aceşti termeni cu greu vor fi fost aduşi de ei din patria lor primitivă

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

noștrii, să fi fost plămădite imediat în limbă ca vorbele de origine latină.

De aceea cred că nu poate fi de prisos dacă vom supune unui nou examen aceste cinci cuvinte.

Elimin pe *jupân*, pentru care Giuglea dă în acest volum o explicare nouă și dovedește că el este un element autohton în limba noastră.

Și *stâncă* trebue eliminat. Derivarea lui din slav. *stanz* (de unde avem pe *stan* al nostru), propusă de Cihac, II 366, cu oarecare rezerve și admis — tot cu oarecare îndoială — de O. Densusianu *l. c.*, nu poate fi susținută. Forma mai veche a cuvântului e *stincă* (Cipariu, *Crest.* 102) — din care *stâncă* s'a desvoltat ca *stâng* < *sting* — și ea ne arată că nu avem a face cu un *â* din *a*.

Pentru *stâpân* sânt a se vedeà acuma expunerile lui Capidan în acest volum, p. 149—150. Singurul lucru care a rămas nesprijinit în deajuns pentru etimologia *hospitanus > *stăpân*, e metateza.

Cu cât îmi trece mai mult material lexical regional pe dinaintea ochilor, cu atât mă conving tot mai mult de importanța rolului pe care-l are metateza în limbă. Cel puțin în unele limbi — între care cu siguranță trebue numărată și cea română — există într'o largă măsură o îngăduință colectivă pentru „greșelile" de rostire ale celor ce așază sunetele în cuvânt la alt loc decât cel tradițional O formă metatezată — mai ales în cuvinte mai lungi decât de două silabe — nu produce sancțiunea ridicolului atât de ușor ca alte abateri de la rostirea tradițională; mai mult decât atâta, forma neobicinuită, cu metateză, având farmecul noului, e imitată ușor. Chiar și metateze sintactice se încetățenesc ușor, cf *cam de o dată* și *deocamdată*. Am observat la mine însumi cum pe nesimțite am adoptat, mai ales în scris, forme ca *împrotivă*, *crastavete*, *pogorî*, deși în casa părintească am învățat să rostesc *împotrivă*, *castravete*, *coborî*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Deoarece la alte locuri ale acestui buletin se admit și alte cazuri de metateză (**aleno* < *anhelo* și *mătreață* < **trămeață*), profit de acest prilej ca să public aici o listă a cazurilor de metateză în românește pe care mi le-am notat până acuma. Nu voiu da exemplele foarte numeroase de schimbarea locului unui

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

altor consonante, ci mă restrâng la metateza reciprocă îndepărtată.

Mai adesea avem schimbul între sine al consonantelor *r* și *l* (cf. *corylus* — **colurus* REW. 2271): *barilcă* (< rut. barilka) — *balircă, bolercă*; **cărdel* (< lat. *cardĭllus) > *căldăr-aș* (+ *căldare?*) Candrea-Densusianu, Dicț. etim. No. 233; poate și **cărnal* (< *cărnar* < lat carnalis) > *cârlan*, G. Giuglea, DR I 247; **galgur* (< ga'gulus) > *glangur* (*grangur*); *gulerat* și *gurelat* DA.; *horelcă* (< rus. horĕlka) și *holercă* (+ *holeră?*); *împrilostì* și *împilostrì* Viciu Gl.; *lire* (plur. de la *liră*) și *rile* Vârcol, Vâlcea 13; *părăclinț* și *pălăcinț*; *poreclă* și *polecră, policră* Jahresber. VII 86; *raclă* (< bulg. raklъ) și *lacră*; *raliță* și megl. *lariță*; *tiriplic* și *tilipric* Jahresber. VII 89; posibil ar fi ca și *ghiară* al nostru să fie un **glarra* din germ. *Kralle*.

Dar schimbul să găsește și la alte consonante (cf *quercus-*cerqua* REW. 6951, *malva* > *varma* ib. 5274 etc.), de ex: **acupà-apucà*; *alună*, după Meyer-Lübke, DR. III **allevana* < *avellana*; *bărzăun* și *bărnăuz*; *blogodorì* și *blodogorì*; *cătelin* și *cătinel* (după *încetinel?*); *ceselà* și *secelà*; *ciupercă* < slav. *pečurka*; *cotylos* și **cytula* > *ciutură*; *Dobrogostea* și *Drogobostea* Jahresber. VIII 315; *gămălie* și *măgălie*; *gomoloz* și *golomoz*; *iată că* și *iacătă*; *ienuper* și *ierupen*; *încrop* și *îmbroc*; *inemă* și *imenă* (în glumă? Jahresber. V 156); *înfiripà* < **împrifirà* < **im-perfilare* G. Giuglea, DR II 825; *înțesà* < **înseță* < **insitiare* G. Giuglea, DR. II 820; *întunecà* < **înutecà* < **in-nocticare* G. Giuglea, Cerc. lex. 11; *întrumpicà* < *întru(n)chipà* (< *într'un chip*) N. Drăganu, DR. I 300; *jegăraiu* și *jerăgaiu* (+ *jar?*); *livinți* și *velenți* Giuglea-Vâlsan, Rom. d. Serb 64; *măciucă* și megl. *čamugă* (și la Sârbi *mačuga* și *čamuga* cf. Skok, ZRPh. 1923, p. 189); arom. *mușuroĭ* și *șumuroĭ*; *pădure* < **padulem* (REW. 6183) < *paludem*; *pântece* și *pâncete* Jahresber. VI 32; *pârcălab* și *cârpălab* Graiul II 195; *pătăranie* și *tăpăranie*; **pectinem* (> *pieptine*) și **kɛptinem* (> istrorom. *țăptir*); *răzimà* < **remediare* (DR. II 643 ș. u.); *risipì* și *siripì* (Bran, Muscel); *rumegà* și *rugumà* (și în Italia REW. 7440); *rutesu* < **rusetu* < *rursum* + *item* G. Giuglea, DR. I 250; *scociorî* și *scorocì* Alexi; *țăcălie* și *cățălie*, *tăvălug* și *vălătug* (+ *val?*); *tăciune* și *čătune* (în Bucovina; la Istroromâni *čaturić*); *văgăună* și *găvă(d)ună* (+ *găvănos?*); **vovorì* > *vorovì* (Jahresber. XIII, 108); — în monosilabe: *puț* — arom. *țup*; *buș* — *șub*; — metateza se întâmplă chiar când se naște omonimie: *cocean* și *ciocan*. „Maisstrunk“ Jahresber. VIII 318

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

(cuvântul acesta se găsește supt forma metatezată și la Sârbi, precum a arătat Skok, ZRPh. 1923, p. 189); — chiar silabe întregi se intervertesc: *hándur* și *durhán*; *nicăíri* și *nicări(i)*; *pitulà* și *tupilà*; *pohoiu* și *hopoiu*.

Interesante sânt cazurile în care, împreună cu metateza, putem urmări jocul între fonice și afone și între consonante muiate și nemuiate: *achindie* și *atinghie*; ar. *avegl'u* și *avleġu*; *boșog* și *bojoc*; *buced* și *buget* (și *buged*); ar. *cl'ingă* și *yinglă*; *lânced* și *lânget* (și *lânged*), *pogor* și *cobor*; ar. *putrid* și *prudit* Aromunen II 361; ar. *vecl'u* și *vlek'u* ibid. 357, cu care se poate compară *vegetus* și **vecedus* în REW. 9175[1].

Cred că acest număr considerabil de exemple de metateză reciprocă ne face să admitem și pe cea întâmplată în *stăpân*. Etimologia ce o dau la alt loc al acestui volum verbului *prospătă*, ne arată și ea că lat. *hospes* avea o familie mare în românește și era susceptibil la desvoltări semantice multilaterale.

Stână are, adevărat, la Serbocroați un corespondent *stana*, cu același sens, din care am puteà fi ademeniți să-l derivăm (precum de fapt din acest *stana* au fost împrumutate mai târziu alb. *stan* „grajd", n.-grec. στάνι „grajd, băcie", arom. *stane* „stână" cf. G. Meyer, *Alb. Wört.* 391—392). Ne bate însă la ochi că, dintre toate limbile slave, vechiul *stanъ* „loc de adăpost" tocmai la Sârbi s'a desvoltat cu înțelesul special de „stână", încât

---

1 Nu mi-a fost posibil să găsesc la Cluj studiul lui Behrens despre metateza reciprocă în limbile romanice spre a-l consultà. O listă de cazuri din limba albaneză, unde metateza — ca și la Sarzi — e deosebit de frecventă dă acuma Jokl *Lingv. kulturhist. Untersuchungen*, p. 89. Din primele două fascicole ale Dicționarului etimologic francez de Wartburg mi-am notat cazurile: Jonne *étocoir* = écoutoires, **atecu* = acetum, Nîmes *agüza* = Toulouse *azüga*, lat.- med. *diamas* < **adimas*, gasc. *aubaredo* și *aoubadero*, *aubépine* = dial. *ebopẽ* etc. De sigur că o examinare mai atentă a cazurilor de metateză în graiul copiilor ar duce la stabilirea unor principii interesante. Anume cuvinte — mai ales polisilabe — par a fi cu deosebire grele de reținut cu urmarea tradițională a silabelor. Astfel cuvântul *cămașe* îl prefăceà nevastămea, când erà mică, în *măcáșe*; o nepoată a ei — de doi ani — îi zice acum *máșecă*, mutând și accentul, dimpreună cu silaba schimbată. — De sigur că metateza nu izvorăște numai dintr'o eclipsă de memorie pentru urmarea sunetelor în cuvânt, ci este de cele mai multe ori și o înlesnire a pronunțării. Numai cât „lesne" și „greu" sânt noțiuni foarte subiective. Astfel, pentru cei mai mulți dintre noi rostirea *înfașc* e mai „ușoară" decât *înșfac*. Cu toate acestea bulgărescul *hvaštam* (rostit *faštam*) a suferit aceasta metateză și Tiktin (DRS. s. v.) nu trebuià să se îndoiască de această etimologie dată de Chiac (II 148) Intr'adevăr, **înfaștu*, **înfaști* a devenit **înfașc*, **înfaști* (și apoi *înfac*, **înșfași*) întocmai precum vechiul **învestu*, *învești* a devenit (după modele ca *crescu*, *crești*) *învescu* (*învăsc*) *învești*

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

pare mai de grabă că vorba auzită de la păstorii români a fost cauza care a modificat sensul vechiului cuvânt slav păstrat la ei [1]. Aceasta e de crezut mai ales pentrucă acuma un corespondent al lui *stână* al nostru e dovedit de Jokl, în cartea citată (şi despre care va mai fi vorba la recensii) şi în albaneză (p. 247): Albanezul *šteze*, *štaze* „animal" derivă dintr'un indoeur. **stā-n* la care s'a adăogat sufixul colectiv şi local *-ze*. Trecerea de sens admisă de Jokl şi ilustrată prin paralèle convingătoare din alte limbi a fost la Albanezi: loc de adăpost pentru animale, turmă de animale, animal [2].

Este foarte probabil ca acelaşi tip indoeur. **stān(a)*, — înrudit cu alb. *šteze*, *štaze*, cu slavul *stanъ* (în paleoslavă „adăpost, tabără", în sârb. şi „locuinţă", în rus. *stanъ* „loc de şezut, tabără", *stanica* „turmă, locul unde se strânge o societate") şi cu litvanul *stonas* „loc de şezut" (cf. I. Şiadbei, *Viaţa rom.* XV — 1923 — p. 305) — să fi existat şi în graiul strămoşilor noştri autohtoni, despre care ştim că se ocupau cu păstoritul, şi deci că *stâna* noastră să fie continuatorul neîntrerupt al acestui cuvânt autohton. Înţelesul original trebue să fi fost „locul unde stau, unde se adună, se adăpostesc animalele" şi apoi, prin specializare asupra animalului care se cultivă mai cu seamă,

---

[1] Precum arată Capidan în acest volum p. 180, românescul *ă* şi *â* e redat în împrumuturile făcute de Slavii de sud de la noi prin *a*, încât serb.-croatul *stana* ar puteà fi chiar împrumutat din *stână*. Un alt exemplu pentru *ъ* trecut la *a*, e sârb. *bačva* „butoiu" = bulg. *bъčva* (rus.-bis. *bъčkъ*, cf. Berneker, *Et. Wb.* I, 104), tot astfel sârb. *bar* „care se rosteşte de ciobani când vreau ca oile să stea liniştite la muls", pe care O. Densusianu, *Grai şi suflet*, p. 66 îl crede scurtat din *baran* „miel", e românescul *bâr!* Poate şi între *bâtă* şi sârb. *bat* să existe acelaşi raport, dacă amândouă ar fi identice cu paleosl *bъtъ* „sceptru".

[2] Cred că şi înţelesul de „avere" pe care-l are cuvântul nostru *stare* se explică tot din cel de „animal" şi că avem deci o paralela cu exemplele citate de Jokl *l. c.*: ung. *áll(a)ni* „a sta" — *állat* „animal, vieţuitoare", rus. *statĭ* „a sta" — *statokŭ* „vită mare" (slovac. *statek*, v.-pol. *statek* „vită"), la care s'ar mai puteà adăogà sârb. *biće* „Zustand, Wohnung, Wesen, Vermögen". Pentru desvoltarea mai departe a lui „vită" la „avere" aduce Jokl, *op. cit.* 257, paralèle din alte limbi, care se pot înmulţi ca cele (inverse) date de Bréal, *Sémantique* 119 şi mai ales cu exemplele numeroase date acum în urmă de O. Densusianu, *Grai şi suflet*, p. 43. *Om cu stare* (cf. *Are stare 2000 de oi.* Fundescu, Basme, 131/3) va fi însemnat deci „om cu vite", „om cu blagă" cum s'ar spune în Banat (*blagă* = „avere" şi „vite" ca sârb. *blago*); trecerea de sens se întemeiază deci pe o imagine concretă, iar nu pe una abstractă („om cu situaţie") cum o avem bunăoară în germ. Wohlstand „avere" (după care, Românii din fosta Austro-Ungarie au plăsmuit pe *bunăstare*).

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

„locul de adăpost al oilor“ [1]. O analogă specializare de înțeles, însă asupra altui animal, o întâlnim la popoarele germanice, tot la un cuvânt format de la verbul corespunzător al lui *stare*: germ. *stôdô*, *stôda*, păstrat în mgi. *stôt* „îngrăditură pentru cai, herghelie“, vgs. *stuot* „herghelie“ (de unde actualul *Stute* „iapă“).

Lipsa acestui cuvânt la Aromâni și Megleniți e și ea însemnătoare și se potrivește cu atâtea alte cuvinte pe care Albanezii le au comune cu Dacoromânii, dar lipsesc la Românii din Balcan. In schimb Istroromânii, odinioară în strânsă comunitate cu Albanezii, au acest cuvânt.

În nici unul din izvoarele cunoscute până acum el nu e atestat. Il găsesc însă în niște manuscrise pe care d. Al. Viciu a avut amabilitatea să mi le pună la dispoziție și în care sânt cuprinse materiale de graiu istroromân culese de Andreiu Glavina acum douăzeci de ani. In ele e o descriere a stânei istroromâne, foarte asemănătoare cu cea dacoromână și numită *stână* sau *stânărie* [2]. Mi se pare că din aceste două forme, *stână* e un dacoromânism de care găsim multe la Glavina. Forma pe care o întâlnim în text regulat e *stânărie*, un derivat cu sufixul local *-ărie* (poate supt influența lui *cășărie*). Numai această formă cu *r* în vecinătate, explică nerotacizarea lui *n* în cuvântul istroromân (ca în *cărbur* și *cărbun*, *sarčira* și *sarčina*, *ginere*, dat de I. Maiorescu, din Schitazza).

Rotacismul îl găsim însă la Istroromâni în celalalt cuvânt, în care nu există nici un *r* învecinat spre a împiedecà prefacerea lui *n* în *r*, în *smântâre*, atestat ca nume de persoană și la Vlahii apuseni (DR. II, 361).

In toate limbile slave există un cuvânt *smetana* „smântână“. Cuvântul slav a trecut chiar în unele dialecte germane supt forma *Schmetten* (de unde derivă probabil și germ. *Schmetterling* = Butterfliege, engl. butterfly, cf. Kluge, *Etym. Wb.*[8] p. 399) și la Lituani: *smetona* (Berneker, *St. Etym. Wb.* II, 44). Această extindere mare până în Rusia pe de o parte și în Prusia pe de alta ne face să credem că Slavii nu au acest termen păstoresc

[1] Etimologia aceasta mi se pare mai plauzibilă decât cea dată de G. Giuglea în DR. I, 359 ș. u., din **saeptana*. Analogiile aduse de Giuglea cu derivatele romanice din *statio*, *mansum*, *mansio* etc. mi se pare că întăresc etimologia noastră. Ung. *esztena*, *isztina*, »parc de moutons« e de sigur împrumutat din românește

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

de la noi, deşi marea răspândire pe care a avut-o bunăoară grecescul βούτυρον la Romani şi Germani ne arată că asemenea cuvinte pot avea o întindere mare.

Atunci vom admite că vorba românească e de origine slavă? Aşa a crezut Miklosich (*Et. Wb.* 189), Cihac (II, 352), Byhan (*Jahresber.* V, 319), O. Densusianu (*l. c.*), Weigand (*Jahresber.* XVI, 228), Berneker (*l. c.*), Tiktin (*Dicţ. rom.-germ.*) ş. a. Mai mult decât atâta, forma românească şi forma germană *Schmant* (mai vechiu *smant*) cu *n*, au făcut pe slavişti să construiască un prototiv paleoslov *сѫмѧтана, derivat de la verbul мѧтѫ-мѧсти „amestec, turbur", din care formele slave s'ar explică prin dispariţia lui *n* în urma disimilării totale faţă de *n* următor (Berneker *l. c.*).

Dacă facem abstracţie de cuvântul german, care are, precum vom vedeà, altă origine, şi examinăm numai pe paleosl. *сѫмѧтана > *smântână*, vom vedeà că dăm de dificultăţi de ordin fonologic şi semantic care ne silesc să renuţăm la această etimologie. Nu anticipez nimic pentru *an* > *ân*, căci ar fi greşit din punct de vedere metodic a respinge o etimologie pentrucă nu admiţi o trecere fonetică a cărei imposibilitate cronologică rămâne tocmai s'o dovedeşti. E însă trecerea lui ѧ în *ân* care ne pune pe gânduri. Ştim anume că vechiul *e* nazal slav a dat în româneşte *in* (de ex. *smintesc* < paleosl. мѧтѫ); la Dacoromâni acest *in* s'a desvoltat după labiale în poziţie tare în *în*, întocmai ca în elementele latine; avem deci *sfânt* < paleosl. свѧнъ (alături de *sfinţesc*), întocmai ca *vânt* < ventus, *pământ* < pavimentum, etc. Decât ceea ce se constată în dialectul dacoromân, nu se potriveşte la Istroromâni, la care întocmai ca la Aromâni şi la Megleniţi, labialele nu schimbă pe *in*: *vint*, *pemint*. La Istroromâni *сѫмѧтана ar fi putut da cel mult **smintărę* (sau **smintarę*).

Dar mai e şi o greutate reală de sens, peste care Miklosich a trecut prea repede (: „ursprünglich nicht das Herabgenommene, sondern das Gerührte"), dar asupra căreia a insistat cu drept cuvânt Giuglea: *smântâna* nu se face nicăiri din lapte bătut („amestecat"), ci ea se produce tocmai prin lăsarea laptelui în nemişcare. Slavul *smetana* nu poate fi adus deci în legătură cu un verb care însemnează „a amestecà" (мѧсти), ci, adăugăm

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

sau „a (se) acoperì“ sau „a (se) așezà“ sau ceva analog. Dar aceste sensuri le are, între altele tocmai verbul slav метѫ-мести, de la care derivatul *сѫмѣтана se potrivește perfect și ca formă cu cuvintele slave. Intr'adevăr, la Berneker (*Sl. Etym. Wb.* II, 40—41), găsim între corespondentele slave ale acestui verb: rus. *metatь* „a aruncà, a fătà, a depune icrele“, *vymetatь* „a ieși la suprafață (despre vărsat, blândă etc.), bulg. *metnъ* „acoper, îmbrac“, sârb. *mètati,* „a așezà“, *mètnuti* „a așezà, a îmbrăcà“, etc.[1]

Rezultă din cele arătate că slaviștii ademeniți de cuvântul românesc, au construit pentru formele slave o etimologie care-i sileà să admită niște transformări fonetice forțate (disimilarea lui *n* în toate limbile slave) și care nu țineà seama nici de piedecile semantice reale („amestec laptele“ — „smântână“), în loc să caute explicarea firească, deopotrivă de satisfăcătoare din punct de vedere formal și semantic, pe teritoriu slav. Iar filologii români, ademeniți și ei de asemănarea de formă și identitatea de sens cu cuvintele slave, n'au supus această etimologie unui examen destul de atent.

Dar dacă prototipul slav *сѫмѣтана se potrivește și mai puțin din punct de vedere formal cu cuvântul românesc (căci el n'ar fi dat, chiar dacă am admite propagarea regresivă a lui *n*, la Istroromâni altceva decât *smint-*), care e originea lui?

Giuglea, plecând de la ideea că în foarte multe limbi *smântâna* e numită „peliță“ sau „strat“ care acopere laptele (cf. ital. *panna*, arom. *teară* < lat. *tela*), propune (*l. c.*) un prototip lat. **mattana*, derivat din *matta*, cu propagarea lui *n*. Tot de la *matta* (*natta* la Gregoriu din Tours) plecà Schuchardt (ZRPh. VI, 121) spre a explicà pe span. și portg. *nata* „smântână“ (neap. *natta* îl considerà ca împrumutat din aceste limbi), apoi pe franc. (vechiu și dialectal) *mate, matte* (> *natte*) „lapte sârbezit, caș, brânză“, lomb. *natta* „brânză rea“, franc. *maton* „lapte sârbezit“ (în Ronchi „Rahmkäse“), cat. *mató*, span. *materon*

[1] Tot acolo se citează derivate ca rus. *meteli*, sârb. *smet*, slov. *metelica* etc. cu înțelesul de „Schneegestöber“, polon. *mjetel* „fulg de zăpadă“, care au cu „smântâna“ comună ideea de „albă cu zăpada“ sau cea pe care o admite Spitzer la apropierea ce o face în acest volum între „bură (bezna)“ și „smântână“.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

„Schmierkäse", precum şi pe germ. *Matte* (dial. *Matz*) „lapte sărbezit" [1] (cf şi Meyer-Lübke, REW. No. 5424).

Mi se pare însă că mai degrabă decât *matta*, a putut să stea la temelia cuvântului nostru lat. *mantus* sau *mantum*, care însemnă „mantà", dar care în unele limbi romanice are şi sensul mai larg de „învelitoare", astfel în spanioleşte, unde *manto* însemnează „membrana care acopere pântecele", „stratul de seu cu care e acoperit copilul când se naşte" sau "grăsime de pe praporul animalelor"[2]. Tot la acest *mantum* se reduce de sigur şi germanul *smant*, *schmant* „smântână" (trecut la Cehi: *šmant*) care apare cu *s-* ca la noi, însă probabil datorit altor influenţe. Un tip **mantana* cuprinde şi pe acel *n* pe care Giuglea îl admiteà prin propagare în **mattana*. Cât despre *s-* din cuvântul nostru, el se poate explicà sau dintr'un prototip **submantana* > **summantana*, cu sincoparea lui *u*, ca în cazurile citate în DR. II 603, sau printr'un amestec a lui **mântână* cu slavul *smetana*, sau în fine, precum crede Giuglea, existând alături de **mântână* verbul *smântâni* „a luà smântâna jos de pe lapte" cu *s-* < *ex-*.

Rezultă din cele precedente că vechimea cuvintelor *jupân*, *stână*, *stăpân* şi *smântână* este mai mare decât întâiul nostru contact cu Slavii Transformarea lui *án* în *ân* o putem deci considerà încheiată pe vremea când au pătruns în româneşte întâiele împrumuturi din slavoneşte. Dacă limita de sus cronologică se poate precizà cu oarecare aproximaţie, avem şi câteva indicii pentru a stabilì limita de jos. Schimbarea lui *án* şi *an-'* în *ân* nu poate fi mai veche decât răspândirea creştinismului la strămoşii noştri, precum dovedesc termenii *sân-* < sanctus, *păgân* < paganus, *creştin* < **creştiân* < christianus, şi numele apostolului Andreas (grec. 'Ανδρέας), păstrat în forma *Îndrea (Undrea)*, cu

[1] Mai târziu Schuchardt (ZRPh. XIII, 531—532) revine asupra acestei etimologii şi presupune că *matta* = *natta* a influenţat numai cuvintele romanice, care ca şi span. *manteca* derivă din slav. *ment-*, din care derivă familia *smetana* trecut şi în rom. *smântână*.

[2] Deoarece acest înţeles din urmă îl are, pe lângă cel de „unt" şi span. *manteca*. De aceea R. Menéndez Pidal (Romania XXIX, 358) credeà că spaniolul *manteca* e un derivat din *manto*, iar nu urmaşul direct al lat. *mantĭca* „dăsagă". Originea lui *manteca*, răspândit în Peninsula iberică, Sardinia şi în cele mai multe dialecte italiene (pe alocuri şi cu sensul de „smântână" alături de cel de „unt" sau „alifie") rămâne încà de elucidat şi din punct de vedere formal şi semantic. Cf. bibliografia la Meyer-Lübke REW. No. 5327. Cuvântul românesc *mantică* citat acolo după Schuchardt, nu există decât în dicţionarele noastre şi pare ar fi o plăzmuire a lui

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

înţelesul de „Decemvrie", ca la Sarzi, Albanezi, Slavi şi Maghiari (cf. Meyer-Lübke, REW. no. 832), dar de sigur odinioară şi ca nume de persoană[1]. Se pare deci că *án* > *ân* a fost contemporan cu transformarea lui *l* intervocalie în *r*, pe care n'o întâlnim în nici un împrumut din slavoneşte, dar o găsim în termeni creştineşti ca basilica > *biserică*, Sanctus Nicolas > *Sân Nicoară*, poate şi în halleluiah > *hai lerui* (cf. *Conv. lit.* XXXIX 310 ş. u.); amândouă trecerile le întâlnim în angelus > *înger*.

Asemănarea cu această transformare fonetică ne face să ne întrebăm dacă avem şi cazuri de *án* > *ân* în împrumuturi din albaneză, precum le găsim la *-l-* > *r*? Din nenorocire nu avem nici un împrumut sigur, căci *stână* pare a fi mai de grabă autohton decât împrumutat din albaneză, iar *noian*, dacă s'a născut într'adevăr prin aglutinare din *un *oian*, şi este, precum credeà Hasdeu (*Cuvinte den bătr.* I, 295), alb. *ujān* „ocean" (din *uje* „apă"), apare şi la Albanezi în forma „neregulată" cu *a*. Tot *a* avem în alb. *bane* „locuinţă", *banoj* „locuesc", trecut la Aromâni: *bană* „viaţă", *bănedz* „trăesc"[2]. Cuvântul aromân poate fi un împrumut recent din albaneză (precum îl consideră Capidan, DR. II, 519); păstrarea lui *a* înainte de *n* (ca în *noian*) ar fi însă remarcabilă dacă cu arom. *bană* ar sta în legătură cuvântul nostru *ban*, o apropiere făcută de Dicţionarul Academiei.

Cele trei cuvinte de origine grecească *spân, mângâiu* şi *tămâie* nu ne pot spune mult cu privire la cronologia trecerii fonetice de care ne ocupăm, căci σπανός, μάγγανον şi θυμιάμια trebue să fi pătruns de vreme în limba latină de est supt forma **spanus* (trecut şi la Albanezi şi Sicilieni; probabil că şi *Spano*, autorul faimosului dicţionar sard, nu-i decât „Spânul"), **manganeo* şi **tymanea*[3]. Mai interesant ar fi dacă s'ar puteà desco-

[1] Numai prin existenţa unui nume *Indrea* se explică modificarea ung. *Andrásy* în *Indreş* (cf. Pârâul lui *Indreş*, pe moşia conţilor Andrásy, lângă Geoagiul de sus, în jud. Alba-Inferioară), cf. şi numele *Indrieş*.

[2] Weigand, Jahresber. XIX—XX, 134. Pentru schimbul de sens „trăi"—„locui" cf. istrorom. *bivej* „trăi", „locui" (cf. *bivati*), ung. lakni „a locui" — jól lakni „a trăi bine" etc. — Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 249, crede că nazalizarea la Albanezi e mai recentă decât primele împrumuturi de la Slavi, citând ca exemple pe gheg. *ustę* „ghimpe" < sl. ostenŭ şi pe tosc. *vrę* „întunecos" < sl. vranŭ.

[3] Cuvântul grecesc — atesat şi în latineşte supt forma *tymiamum* — trebue să fi suferit, în graiul popular, o disimilare a celor doi *m;* şi paleosl. *tĭmijanŭ* — tot cu ĭ în loc de *yĭ* — presupune o formă **tymianum*. În românеşte, supt presiunea sufixului *-aneus*, *i* a trecut, prin metateză, în *si-*

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

perì un împrumut germanic mai sigur decât cel propus odinioară de Hasdeu *(Etym. Magn. Rom.* 1177) şi prea puţin luat în seamă din cauza ideei preconcepute asupra neexistenţei cuvintelor de origine veche-germană în limba noastră. Hasdeu derivà adecă pe *îndreà (undreà)* al nostru din vgs. *nâdala*, admiţând o metateză **andala*, din care formă s'ar fi putut desvoltà **îndără* şi, cu sufixul diminutiv[1] *-eà*, **îndăreà*, sincopat: *îndreà*.

Inutil a mai spune că dacă *a* în poziţie nazală a rămas nealterat în împrumuturi din slavoneşte, ei nu puteà trece în *â* în cuvinte de origine ungurească. Din ung. *bántani* avem *băntuì*, cu prefacerea regulată a lui *a* neaccentuat în *ă*, şi apoi *bântuì*, cu desvoltarea ulterioară a lui *ăn* în *ân*[2]; din formele accentuate pe terminaţie (*bântuì, bântuésc)* s'a născut *bântuiu (Din valul ce ne bântue Ne apără, ne mântue.* Eminescu), întocmai precum din *îngănare, îngânare* s'a refăcut prezintele *îngân* în loc de *(î)ngan*, precum se zice la Aromâni, şi care e urmaşul regulat al lui *in-ganno* (căci înainte de *nn*, *a* n'a trecut la *â*: annus > *an*). Tot aşa s'ar puteà explicà forma *manc* în loc de *mânc*, care se aude în Vlădeni, în Transilvania şi în Vlaho-Clisura la Aromâni *(Jahresber.* VIII, 256), ca reconstruită din *măncà*, dacă n'am aveà şi forma *mănancă* la Megleniţi, iar la Istroromâni *măranc* atestată de Gartner), alături de obicinuitue *mărânc*, pentru care explicarea aceasta nu se mai potriveşte, întru cât un **mănâncà* nu se poate atestà.

In special forma aceasta istroromână este cu atât mai remarcabilă, cu cât ea nu e izolată. Istroromânii au de obiceiu: *cănd* < quando, *cănt* < canto, *grăv* < granum, *măne* < mane, *mărę* < *mana (= manus), *mnănda* < ambulando, *păre* < panem,

---

[1] Pentru numirea obiectului cu un diminutiv, cf. şi *iglită* < slav. *iglica*, dimin. din *igla* „ac".

[2] *ăn* s'a păstrat în unele cuvinte ca *mănunchiu* < manuculum, *cărunt* < canutus, *grăunt* < granuceum, *zănatic* < *dianaticus, *mănuşă, sănătate*, în care legătură etimologică cu cuvântul nederivat nu se mai simţeà. Dar şi dintre acestea unele se rostesc cu *â*, astfel *sânătate* prin Banat (*Jahresber.* III, 288) şi pe Valea Someşului, ceea ce ar fi o dovadă că *sân* < sanus s'a păstrat în aceste regiuni mai mult decât aiurea şi a schimbat pe *ăn* în *ân*, ca în *cântare, grânar lânos, mâner, îndemânatic,* (dial.) *demâneaţă, mâniós, românesc* etc. Numărul astorfel de derivate fiind mare, rostirea *ân* în loc de *ăn* s'a putut extinde şi asupra altor cazuri, indiferent dacă *ân* proveneà din *an* sau nu (ceva analog s'a întâmplat cu *en* şi *on* aton devenite, prin analogie, *in* şi *un*), de ex. *cântar, lângoare, Vrâncean,*

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

plănze sau *plănže* < plangere etc. (forme atestate de aproape toți dialectologii).

Alături de aceste forme găsim însă și forme cu *a*, și nu numai la strângători mai puțin siguri de material istromân (cum ar fi Ive bunăoară, pe care l-am putea bănui că „italienizează" formele istroromâne) ci chiar la unii dintre cei mai conștiincioși, ca Ascoli, Gartner și Bartoli: *planže* la Ascoli 64; *mare* (îndreptat de Marotti în *màre* și contestat de Weigand), *măranc*, *planze* 292 (alături de *plănze* 779), *grau* (îndreptat de Marotti în *gărv*), *cant* „când", *cantu* „cânt" (îndreptat la Marotti în *cântu*) la Gartner; *pare* și *mnanda* la Marotti însuși; Bartoli (în materialul inedit) are *pare* auzit în Noselo și din aceeași comună *mara* „mâna" și *mare* „mâne", pe care alt individ, din același sat, le rosteà *măr* și *măre*.

Cum se explică variantele acestea? Cronologia relativă ne arată că *án* > *ân* e mai vechiu decât rotacismul, căci altfel *lana* ar fi dat **lară* iar nu *lâră*[1]. Se poate oare ca formele istrorom. *mara*, *para* și *mare* să fi apucat să se rotacizeze înainte de ce curentul general să prefacă pe *an* > *ân* și deci, fiindcă *a* se găseà înainte de *r*, să nu se mai fi prefăcut în *â*? Nu cred; în orice caz, chiar dacă am admite aceasta, nu putem explică pe *cant*, *planze* etc, în care *a* a rămas neschimbat deși urmà *n*. Și cum de acest *a* n'a devenit *å* supt accent? Cauza trebue să fi fost rostirea lui nazală de odinioară, ceea ce-l deosebeà de *a* care deveneà *å* supt accent. Precum în dialectul gheghic al limbei albaneze ɛ din *a* + *n* a redevenit *ã* (cf. solanus > alb. tosc. šul'ɛ-ri, gheg. šul'ã-ni) tot astfel trebue să se fi întâmplat și la unii dintre strămoșii Istroromânilor: *mãra* > *mã̆ra* Nazalitatea s'a pierdut apoi în unele cuvinte, tot ca în dialectul gheghic, *canipa > tosc. *kɐr(ɛ)p*, gheg. *kanɐp*, cf. Meyer-Lübke, în Gröbers Grundriss I², p. 1042, și acum Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 281; acest fenomen cuprinde și pe *ɐn* din alte izvoare decât din *an*, cf. gheg. *rgant* = tosc. *ɐrgɐnt* < argentum.

Mai deciziv decât exemplele citate, e un cuvânt care la Istroromâni apare numai cu *a*: *arel* „inel" atestat din Jeiăni de toți cercetătorii graiului din această comună, de Maiorescu, Miklosich,

1 Forma *puine* atestată la Ireneo de la Croce, care pare că trebue citită *pâine*, ar dovedi că rotacismul e chiar mai nou decât metafonia lui *â* în *âi* înainte de *e* următor (cf DR. I 381), căci *i* precedent, necontând

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

Nanu, Glavina, Popovici şi Bartoli. Forma aceasta e atât de remarcabilă şi atât de deosebită de *(i)irimę* „inimă“[1], încât Byhan (*Jahresber.* VI 188) se întrebă dacă nu avem cumva a face cu influenţa italienescului *anello?* Dar Weigand a auzit la Istroromâni chiar şi fraza *ă̂r o oştarie* în loc de *ăr o oştarie* „într'o

1 Prefacerea lui *ân* în *in* înaintea unui *e* (*i*) următor, deşi nu curinde decât o parte a cuvintelor, e totuşi străveche, căci o găsim în toate dialectele: în dacor., arom., megl. *ínimă* < *anima*, *-inte* < *ante* (dacor. *adinte*, *deinte*, *mainte*, (în)*ainte*, arom. *dininte*, *năinte*, *ninte*, megl. *dininte*, cf. istror. *ânrenće*), dacor. arom. *grindină* < grandinem, cf. şi arom. *imnî* (generalizat apoi: *imnu*, *imnà*; forma *imblà* e dată şi de Frâncu-Candrea, *Moţii* 53), *căpitíńe* (trecută din plural şi la singular: *căpitíńu*, alături de *căpitáńu*, *căpituńu*, cf. dacor. *călchiiu*, alături de *călcâiu*, din plur. *călchiie*), cf. şi arom. *iń*, *il'* «îmi, îi». La Dacoromâni exemplele de acest soiu sânt cu mult mai numeroase. Interesant e mai ales unul: *linaic* < landt̄ca. Acum douăzeci de ani, când „legile fonetice“ mi se păreau un criteriu atât de sigur, încât o nepotrivire cu ele hotărà respingerea unei etimologii, chiar evidente, n'am primit în dicţionarul elementelor latine nici acest cuvânt — mulţumindu-mă cu etimologia lui Cihac II 512, care-l credeà împrumutat din ung. *lindik*, cu acelaşi înţeles (deşi e evident că acest cuvânt unguresc, cunoscut numai în regiunile locuite de Români, precum se vede din Dicţionarul lui Szinnyei, e împrumutat de Unguri de la noi, înlocuind pe *csikló* = germ Kitzler) — nici pe *rădiche* (*ridiche*) < radt̄cula şi precum l-am închis în parenteze pe *pedestru* < pedëster, căci câteşi trele cuvintele păstrează pe *d* neschimbat în *z* înainte de *i* lung şi *e* scurt accentuaţi. De atunci încoace multe convingeri mi s'au schimbat şi cred chiar că am găsit cauza pentru care *d* a rămas nealterat. In DR. II 684 l-am explicat pe *pedestru* ca o formă disimilată în stadiul *p'ed'estru* (*p'* din *pĕs*, cf. *piezi*), citând, în sprijinul acestei păreri pe *vĕclus* > *v'ecl'u* < *vechiu* şi pe arom. *aluģesc* < *al'uģesc* < slav. ljubiti, care şi ele arată cum una dintre cele două consonante palatale şi-a pierdut rostirea muiată prin disimilare faţă de a doua. Tot astfel s'a disimilat *d'* în *d* în stadiul *răd'icl'e* < radt̄cula şi cred că şi *lindic* s'a născut prin schimb de sufix (cf. mazăriche > măzărică) din **lindiche* < **lind'icl'e* < **landt̄cula*, păstrat şi în franc. *landille* (CDDE. No. 995). Insuşi cuvântul *măzăriche* presupune un model **lintiche* < lentt̄cula (ital. lenticchia, franc. lentille etc. Meyer-Lübke, REW. No. 4980), disimilat şi el din **lint'icl'e* Dacă cuvântul latin *landt̄ca* se explică din **glandt̄ca* (cf. Walde LEW. s. v.) ne-am puteà gândi la o disimilare într'o formă **gl'ind'ică*, dar (deşi avem şi la Albanezi glandem > l'ɛndɛ), ar rămâneà neexplicată prefacerea lui *gl'* în *l*, căci *glandem* a dat la noi *ghindă*. Şi un alt fenomen curios s'ar puteà explică eventual printr'o asemenea disimilare. Dacă la Olimpovlahi *l'* se preface în *l*, aceasta s'a putut întâmplà mai întâiu, prin disimilare, în cazuri ca *h'il'u* > *h'ilu* şi cu atât mai mult în plurale ca *h'il'il'*. O disimilare — de astădată însă completă — a lui *l'* al doilea din *fil'il'* *cal'il'* ar puteà explică şi plurarele (*f*)*il'i*, *cal'i* de la Megleniţi şi la Istroromâni (*cal'i*), pe un teren unde *l'* se păstrează de altfel (deşi sânt şi alte indicii că în aceste două dialecte *l'* începuse să se reducă la *ĭ*). Tot prin disimilare s'ar puteà explică şi nealterarea dentalei în *dĕdi* şi *stĕti*: din *d'ed'i*, s'a născut mai întâiu *ded'* (cf. v.-rom. *dedĭu*) şi apoi *ded* (aşà la Aromâni), cu generalizarea lui *d* final din celelalte forme verbale (*deade* etc). Adevărat că la *stĕti* — pentru care o formă *stet(ĭu)* nu se poate atestà — explicarea poate fi şi următoarea: în loc de *stĕti* s'a ivit încă în latina vulgară *stetui* (Meyer-Lübke, Rom. Gramm. II § 298), care primind accentul pe dezinenţă, trebuià să se ro-

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

cârciumă" (*Jahresber.* I 136) — tot așà Popovici — în care *a* se păstrează încă cu caracterul său nazal. Privită mai de aproape chestiunea, vedem că prefacerea lui *ân* în *an*, la începutul cuvintelor, se găsește și în alte dialecte: **antaneus*, *angustus* și *ambulo* apar la Aromâni supt formele: *antâńu* (alături de *ntâńu*), *angustu* (alături de *ngustu*, și la Megleniți *amnu*, formă pe care o atestă Nanu și la Istroromâni: *âmnu* (alături de obicinuitul *ămnu*)[1]. Se pare chiar că de la astfel de cuvinte a pornit analogia care a cuprins și pe *în-* inițial din lat. *in-*. La Megleniți *an-*, *am-* este regulă (*ampirat* = *împărat*, *ancoa* = *încoa* etc.)[2]. La Aromâni formele cu *an-* și *am-* se găsesc în concurență cu cele începătoare cu *ăn-* și *ăm-* (*în-* și *îm-*), deși mai răspândite sânt cele aferezate: *'n-* și *'m-* (cf. glosarele lui Dalametra și Papahagi). Dar și la noi se găsesc forme cu *an-*, *am-*. Nu vom pune un preț prea mare pe vechiul *ande* (la scriitorii moldoveni), corespunzând lui *înde* (la cei munteni), care ar puteà fi compus din *a* + (*î*)*nde*; tot astfel *amproor* (alături de *împroor*), ar puteà fi *a* + (*î*)*mproor*, *de-amboulea* un *de* + *a* + (*î*)*mboulea*, iar *andemână* (de andemână) este, probabil, despărțit greșit din *la 'ndemână* (înțeles ca *l' andemână*). Dacă găsim în Psaltirea Scheiană ($^{320}/_{21}$ ed. Bianu) *anantu*, în loc de „înaltu", aceasta ar puteà fi o greșală de scris. Remarcabilă este însă paralela *Ampoiu* (cf. lat. *Ampelum*) față de *Trâmpoiele* (= între Împoaiele, cf. DR. I, 132) și mold. *andrea* = *îndreà* (*undrea*), despre care s'a vorbit mai sus.

Lucrul pare a se fi petrecut în modul următor. Cuvintele latine începătoare cu prefixul *in-* (*im-*) au pierdut în anumite cazuri pe *i-* inițial la noi ca și la Albanezi (imperator > *mbret*, implēre > *mbl'oń*, ingratus > *ngrat*, *intrudo > *ndrüθ* etc.) și ca în dialectele italiene de sud (sic. *nkarcari*, *mpinčiri*, *ntenniri*, S. Fratello *nvern*, *nfern*, *mpiester*, leccez *mperin*, *nterna*, etc ; tot astfel în Napoli

[1] Acest exemplu nu e deciziv, căci el s'ar puteà explică și la Megleniți și la Istroromâni ca o formă refăcută din *mnà* „îmnà" după modelul *flà* (*flă*) „aflà" — *áflu* (*ăflu*).

[2] Cf. glosarul la *Megleno-Românii* lui Papahagi. Fenomenul se extinde și asupra cazurilor accentuate ca: *amflu* „umflu", *ampl'u* „umplu", *antru* „întru", *ancă* „încă", *antru* „între", apoi: *ańi* „îmi", *aș* „își". Variantele cu *ă* (=*î*) sânt rare: *ăn*, *ăncoa*, *ăncuntinat*, *ăngrop*, *ănșor*, *ăntru* „în față (= vechiul *între*), *ăntunęric*, *ănțeleg* și *ăș* „își" și o singură dată *ngurgul'at*. Când după *în-* urmă vocală, avem aferează: *nafară*, *nainti* (*năinti*), *nalbes*, *nalt*, *nalț*, *napoi*, *năpasti*, *năstup*, *nec*, *nigres*, *nuib* (< in-obvio). Tot cu *a* apare *andręuă* „undreà" și *angă* „lângă", care arată cât de veche e despărțirea greșită a cuvântului *lângă* în *la* + **înga*, (cf. formele noastre *prîngă*,

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

și în Abruzzi, cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375). Astfel rostirile de azi *casa 'n colț, până 'n zori, boii 'n jug, vino 'ncoace, du-te 'ncolo, adu 'mbrăcămintea, cu 'mpăratul* etc. reprezintă stadiul vechiu. Și după pauză noi putem rosti *nsură, ntrebà, ndesà, nchinà, ntinde, mpinge* etc.[1], de asemenea după unele consonante de ex. *el mbracă*, în care cazuri *n* și *m* au valoare silabică[2]; chiar și rostirea *l̥ ngână* e curentă. Tot astfel la Aromâni și la Istroromâni. Dar — mai ales după amuțirea lui *u* și *i* final — acest *n-* și *m-* ajunse, în vorbire, foarte adesea după consonante și grupe de consonante care făceau grea rostirea lui. Atunci s'a întâmplat ceea ce se întâmplă de obiceiu la noi, când voim să dăm o valoare silabică unei consonante: îi dăm sprijinul vocalei neutre *î (ă)*. Întocmai precum în școlile elementare copiii rostesc consonantele: *bâ, câ, dâ, fâ, gâ* etc.; precum grupele de consonante imitative *bz, brz, fș* etc. le prefacem în *bâz, bârz, fâș* etc. când le întrebuințăm spre a derivà cu ele cuvinte uzuale *(bâzâi, bârzăun, fâșâi* etc., cf. DR. I, 86 - 87); precum din slavul gr̥lo, kr̥ma, pl̥k, kr̥č etc. am făcut *gârlà, cârmă, pâlc, cârciu* etc. — astfel din *când m̥bracă*, *mort n̥ groapă* etc. am făcut *când îmbracă, mort în groapă* etc. Legile după care rostim azi *în-* sau *n-* nu sânt stabilite încă; de sigur că la alegerea uneia din cele două forme nu e deciziv numai sfârșitul cuvântului precedent, ci și alte considerații, precum simțul ritmic, tempo și trebuința de a marcà mai mult sau mai puțin limita între două cuvinte în propoziție[3]. La Istroromâni, bunăoară în textele culese de mine, întâlnim adesea aceleași combinații de cuvinte rostite când cu *ă-* când fără *ă-*: męre ăntrebă $^{27}/_{5}$ și męre ntrebă $^{27}/_{6}$, usa ăncl'ide $^{37}/_{2}$ și usa ncl'ide $^{24}/_{8}$ etc. Remarcabil este faptul că în cuvintele începătoare cu *n* + vocală (din *in* + voc.), *n* a fost rotacizat la Istroromâni și în textele noastre vechi, ca și când s'ar găsì între vocale, chiar când se rostește fără *î (ă)* începător, astfel istrorom. *rapoi* „înapoi", *rence* „înainte", *runtru* „înăuntru", *in-obviare > *ruibă > (printr'o nouă compoziție cu

[1] Tiktin DRG. s. *în* citează din Psaltirea lui Dosofteiu exemplul: *Carele nu-și duce sufletul afară N vrăjitori să creadză lucru de ocară.* Astfel de „licențe poetice" sânt dese și azi.

[2] Cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375; Byhan, *Jahresber.* III, 50; Weigand, *ib.* IX 189, Tiktin, DRG. p. 773.

[3] Cf. observările interesante făcute în această privință de Al. Bogdan

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

în-) **ănruĭbă* > *ănĭurbă* „întâlnì". Acest *î* s'a adăogat la noi şi înainte de cuvinte începătoare cu *n* sau *m* + cons. sau înainte de *mm:* slav. *mlatiti* > *îmblătì*, *[ma]mma* > *îmă* (Tiktin, DRG. s. v)[1].

Confundarea lui *îngust* < angustus cu *încalț* = *ncalț* < incalcio erà indicată, şi ea a produs mai întâiu varianta *ngust*, pe care o găsim şi la Albanezi (*ngušte*, cf. şi *ndɛrój* „schimb" < **anterare* = alterare, G. Meyer. AW., 300); pe de altă parte forma *angust*, desvoltată din *îngust*, precum am arătat mai sus, a putut produce, la Megleniți şi în parte la Aromâni, pe *ancalț*. Această reducere a lui *în* (< lat. *an-*) la *an* trebue să fie anterioară rotacismului, căci istorom. *arel* presupune o formă mai veche **anel* din **înel* (care la Megleniți apare supt forma aferezată *nel*). Tot astfel avem la Albanezi: gheg. *an*(ɛ)*mik*, tosc. *armik* „duşman" < inimicus. Dar adăugarea sau dispariția unui *î* nu s'a mărginit numai la *n̥* şi *m̥*, ci o găsim şi la alte consonante care se rosteau silabic. Astfel pronumele conjucte *l̥* şi *l̥'*, primesc şi ele sprijinul unui *î* când nu pot fi legate de cuvântul precedent sau următor, rezultând formele *îl* şi *îl'* (> *îi*). Dacă acest *î* sprijinitor apare şi la celelalte pronume: *îți*, *îşi*, cred că avem a face cu o analogie după pronumele *îmi* şi *îl*, *îl'* (> *îi*). Analogia s'a extins la noi şi asupra lui *s* < *sunt*, iar la Istroromâni şi asupra lui *s* din *se*: *pl'erzut-ăs-av* (la noi *pierdutu-s'au*). La Megleniți avem, precum am arătat mai sus, şi variantele cu *a*: *aşi* „îşi", *ami* „îmi".

Interesante sânt cu deosebire cazurile cu *r̥*. La Istroromâni, care, prin contactul lor viu cu Croații, s'au obicinuit cu rostirea lui *r̥*, întâlnim formele *rde* şi *rpę* în loc de „râde" şi „râpă". Tot astfel e *rvu* „dracul" în Jeiăni (din materialul inedit al lui Bartoli) în loc de *răvu*, forma articulată a lui *răv* „rău". Alături

[1] Chestiunea aceasta merită a fi studiată mai aprofundat. De ce avem *îmă* dar *mă-ta* şi *naş* (< *nunaş*, din *nonnus* + *aş*)? De ce avem rostirile *nainte*, *nalt*, *nălbì* etc. alături de *înainte*, *înalt*, *înălbì* şi *înnalt*, *înnainte*, *înnălbì?* In cazul din urmă avem a face cu o nouă compoziție cu prefixul *în-* (precum ar rezultà şi din istrorom. *ănrenće* alături de *renće*, *ănĭurbă* etc.) sau cu o lungire pe cale fonetică a lui *n* (cf. A. Bogdan, *l. c.*, 200)? Tot astfel avem *înodà*, *înotà*, *înăbuşì* etc. şi *înnodà*, *înnotà*, *înnăbuşì*, iar în limba veche şi *nuta* < **notare* (= natare), care în Codicele Voronețean apare numai cu н inițial şi nici odată cu ·ⱂр ca ·ⱂрапоⱎ (păstrat până astăzi în Bucovina şi nordul Moldovei supt forme *rapoi*, cf. *Zur Rekon-*

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

de aceste forme, se întâlnesc şi cele cu un *î* (la Istroromâni *ă*) sprijinitor înainte de *r*: *ărde*, *ărpę*, de asemenea *ărt* < croatul *rt*, *ărjau* din croatul *rjav*; tot astfel croatul *raženica* a trecut prin stadiile **răzeniţę* şi **rzeniţę* la *ărzeniţę*. Remarcabilă e forma *arde-se* în loc de *ărde-se*, pe care Bartoli a auzit-o în comuna Noselo, adecă tot acolo de unde a cules şi formele cu *ân* trecut la *an*, citate mai sus.

Asemenea rezultate, care fac impresia unor metateze, nu sânt însă restrânse la dialectul istroromân. Le găsim de asemenea la Megleniţi, unde avem *răzint* alături de *arzint* „argint" şi *ărdicari* în loc de *rădicare*. Varianta *ardică* a lui *rădică* (*ridică*) este foarte răspândită şi la noi în Moldova. La Albanezi avem: armata > *rmatɛ*, altarium > *ltėr*, resina > alb. *ršinɛ*, apoi argentum > gheg. *rgant*, tosc. *ɛrgɛnt* (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss* I², p. 1047); la Serbocroaţi: *Ratiaria* > *Arčer* (cf. Vulić, în Pauly-Wissowa-Kroll-Witte s. v.), *Arbanum* > *Rabar* (cf. Jiriček, în Thallóczy, *Illirisch-albanische Forschungen* I, 66; despre *r* > *ar* şi *er*, cf. şi Leskien, *Serbokroatische Gramm.* § 196); fenomenul acesta cuprinde şi o parte din Italia (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375: letame > *ldan* > *aldan*, lessiva > *alseja*, ricamo > *arkan*, nessuno > *ndson* > *indson* etc.). Astfel ar putea primi o confirmare şi explicarea lui Weigand, care crede că arom. *nărăescu* s'a născut din *nrăescu* = înrăesc[1].

*

In *Romania* XLVIII, p. 1 ş. u., se ocupă E. Philipon de reflexele lui *a* medial posttonic în limbile romanice. Acest sunet nu există, precum se ştie, în cuvinte curat latine; exemplele pe care le găsim sânt sau rezultatul unei asimilări progresive (*alacer* alături de *alecer*, *anatis* alături de *anitis*) sau împrumuturi din alte limbi, mai ales din greceşte. In graiul popular acest *a* a fost adesea prefă-

[1] Tot aşa îl explică Weigand pe arom. megl. *năs* = dacorom. *îns*, istror. *ăns*; forma *năs* ar putea însă să fi stat la origine numai după prep. *cum*, deci să fie aceeaşi cu vechiul dacorom. *cu-nusu*. *Năuntru* ar putea fi o formă metatezată din *înuntru*; mai probabil însă că avem a face cu asimilarea *l-n* > *n-n* din *lăuntru* (illac + intro). Cu greu are dreptate Tiktin *DRG*. când derivă pe *năruí* din *in*+*ruo*, *-ere*. Cuvântul românesc nu poate fi despărţit de *noroiu* (dintr'un mai vechiu *năroiu*), pe care Tiktin îl derivă bine din paleosl. *narojь* „impetus". Sensul fundamental al lui *noroiu* nu e cel de „tină" sau „glod", ca în limba literară, ci cuvântul aceasta însemnă „pământul (mâlul) adus din locuri mai înalte de torentele de apă". Dl M. Iftu îmi comunică că şi verbul *noroi* (cu *ă* > *o*) înseamnează în unele regiuni

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

cut în *e* (ĭ) după modelul cuvintelor vechi şi în concordanţă cu o tendinţă pronunţată a limbei latine (cf. Sommer, *Lat. Laut- u. Formenlehre* § 75). Limbile romanice nu se comportă toate la fel, ci unele (ca spaniola, sarda şi, dintre dialectele italiene, cel calabrez, veneţian şi genovez) păstrează formele cu *a*, altele pe cele cu *e*, cele mai multe — între ele şi limba română — au cuvinte cu *a* sau cu *e*; une-ori acelaşi cuvânt apare supt amândouă formele. Aceasta dovedeşte că materialul de limbă strein pătruns în graiul poporului roman n'a putut fi plămădit întreg în spiritul limbei, ci în parte a rămas cu haina sa exotică.

Deoarece studiul lui Philipon nu consideră decât o parte a a acestor cuvinte, voiu da în cele următoare lista celor păstrate în românește:

1. De la forme cu *a* trebue să plecăm pentru următoarele cuvinte:

calamus (< grec.) > *carăm* (DR. I, 225—226), **castanus* (< grec.), păstrat în derivatul *castanea* > megl. *căstọńă*, arom *căstâńe*, *orphanus* (< grec.) > arom. *oarfăn*, **sambata* (< orient) > *sâmbătă*, arom. *sâmbătă* (DR. I, 436).

Tot aici aparţine *bubalus* (< grec.) > *buăr*, deşi cuvântul românesc ar puteà derivà şi dintr'o formă **bubĭlus*; poate şi **cumpana* (din *campana*, modelat după prefixul *cum-*, cf. Schuchardt, *Vok.* III 87, *Rom. Etym.* II 9—10) > *cumpănă* (tot astfel alb. *kumbonɛ*, cf. G. Meyer, *EWA* şi Meyer-Lübke, *Grundriss* I² p. 1047). Judecând după arom. *nfărmăc* „farmec" avem să plecăm de la *pharmacum* (< grec.) pentru *farmăc*, *fărmăcà*, păstrate dialectal şi la noi, din care s'a născut, mai întâiu, în poziţie moale: *farmece*, *tu farmeci*, apoi: *un farmec*, *eu farmec*.

In verbele compuse cu prefixe accentuate, *a* din radical se păstrează: *apparo* şi *comparo* dau în românește *ápăr* şi *cúmpăr*, al căror *ă* derivă din *a*, precum dovedeşte arom. *apăr* şi *(a)cumpăr*, istrorom. *åparu* şi *cumparu* şi megl. *cumpăr*. Tot astfel vechiul *cúmătră* păstrează pe *a* din compoziţia *commater*.

Limba românească plecând de la formele *sēcāle* şi *ficātum* păstrează, bine înţeles, pe *a* (*secară*, *ficat*).

2. Exemple cu *a* > *e*, sau cu amândouă formele, sânt:

**alepa* (= **alapa*) > *aripă* (cf. Meyer-Lübke REW. No. 310);

**brotacus* (< gr. βρόταχος = βάτραχος) > ban. megl. *broa-*

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

(sic. *vrotiku;* alb. *bretɛk* poate derivà şi dintr'o formă şi din alta);

**canĭpa* (în loc de *cannabis*, cuvânt exotic) e la baza cuvântului nostru *cânepă* şi, probabil şi al altor cuvinte romanice;

**ceresus* (= *cerasus* < grec.) se păstrează în derivatul *ceresia* > *cireaşă*[1];

cĭthera (App. Probi. alături de *cĭthara* < grec.) > *ceteră;*

**harpegus* (= *harpago* < grec.) > *apreg* (*Dicţ. Acad.*);

**platĭnus* > dacor. arom. *paltin*; în acest cuvânt partea finală ar puteà fi orientată după *carpĭnus*, *fraxĭnus;* — megl. are *platăn* (Candrea-Densusianu DE. No. 1313) < *platanus* (< grec.).

passer(em) şi *passar(em)* (App. Probi.) s'au conservat amândouă în româneşte, precum arată forma *pasere* (care, la rigoare, s'ar puteà explicà prin asimilare regresivă din *pasâre*) şi *pasăre*, care se găseşte şi în regiuni care nu prefac pe *e* în *ă* după *s* (de ex în Cod. Vor. şi la Istroromâni);

**tympenum* > *tâmpină*; posibil ar fi ca forma *tâmpenă* să fie un singular nou (în loc de *tâmpănă* < tympanum) de la plur. *tâmpene*. Cuvântul *tâmpină* şi derivatul *întâmpinà* apar cu *r* în textele rotacizante, ceea ce e o dovadă a latinităţii lor. Aromânescul *tâmpănă*, din cauza lui *âm*, derivă mai degrabă din paleoslav. тѫпанъ (cf. şi alb. *topan*) < *tympanum*, (< grec.) decât deadreptul din cuvântul latin[2].

Avem dar în limba română alături de cazuri cu *a* păstrat, altele cu *a* prefăcut în *e* şi avem chiar cuvinte care s'au păstrat în limba noastră cu amândouă formele (cu *a* şi cu *e*). Cu alte cuvinte, prefacerea lui *a* în *e* în poziţie medială după accent nu ajunsese, în graiul strămoşilor noştri, să se generalize cu rigoarea unei legi fonologice. Astfel n'ar fi nici o mirare dacă am întâlni în limba noastră şi cazuri inverse, de prefacere a lui *e* în *a* în aceeaşi poziţie.

Printr'o astfel de rostire inversă se explică cazurile de *e* medial după accent devenit *ă* (din *a* neaccentuat) în cuvinte de felul lui *mesteacăn*, *cearcăn*, *floacăn*, *leagăn*, *tragăn*, *treacăt*, *stri-*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Forma *ceraşă* care se aude într'o regiune restrânsă a teritoriului dacoromân nu derivă din forma *cerasia*, precum credeam altădată (*Conv. lit.* XLIV, 466), căci numele pomului e în aceeaşi regiune *cirăş*, deci *ă* şi *a* s'a născut din *e* şi *ea* după *r*.

[2] Raportul între *petec*, megl. *peatic*, arom. *peatică*, alb. *petkɛ* şi *pittacium* (< grec.) nu-i clar (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 1287 şi DR. II,

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59

găt. Pe vremea când grecescul πλάτανος se rosteà *plătănus* şi **plătĭnus* (probabil după gradul de cunoştiinţă de limbă grecească al Romanilor) s'a putut ca, printr'un fel de hiperurbanism, *mastĭchĭnus* (< grec μαστίχινος), devenit nume de copac[1], să se fi rostit şi **mastĭchanus*, ceea ce ar explică foarte bine pe *mesteacăn* al nostru. Tot astfel grecescului κίρκινος poate să-i fi corespuns, alături de *circinus*, o rostire **circanus* din care se explică *cearcăn* al nostru[2].

De sigur că nu este o întâmplare că în amândouă cazurile, înaintea terminaţiunei *-ăn* avem o velară. Se pare chiar că prin substituirea lui *ĭ* cu *a* s'a evitat alterarea lui *c, g* precedenţi, mai întâiu în cuvinte simţite ca greceşti de origine, apoi şi în alte derivate cu sufixele *-ĭnus, -ĭno, -ĭtus, -ĭto* redate prin *-ăn, -ăt: floacăn* (*floccĭnus[3]), *tragăn* (**tragĭno*), *leagăn*[4], *treacăt, strigăt*[5]. A rămas însă *ĭ* în *coacen*, arom. megl. *coaţin* < *coccĭnus*.

S. Puşcariu.

Lat. *libet* în româneşte.

La o seamă de adverbe şi pronume româneşti apare la urmă adaosul unei silabe *-le, -re* sau *-ne*, care, n'a fost încă explicată în mod satisfăcător.

Astfel de elemente „deictice", care nu mai cuprind astăzi

[1] După etimologia lui I. A. Candrea, cf. şi Tiktin, Dicţ. rom.-germ. în *Conv. lit.* XXXIX, 1130, Candrea, admite şi el un tip latin vulgar **mastĭcanus;* în *Dicţ. etim.* lucrat în colaborare cu O. Densusianu, p. 165—166, se dă acestor cazuri, altă explicare: *mesteacăn* ar fi un singular nou din pluralul *mesteceni* (după analogia lui *carpăn, frasăn* cu pluralele *carpeni, fraseni);* tot astfel *leagăn* s'ar fi desvoltat din *legeni* după *capăt — capeţi, seamăn — semeni.* Atâta numai că pe când *mesteacăn* e general, rostirile *carpăn, frasăn* sânt regionale la noi, iar pluralele *cearcene, floacene, strigete, trecete, legene* nu se pot atestà (ci numai *cearcăne, floacăne, strigăte, treacăte, leagăne*), încât *mesteceni* pare a fi un plural analogic în loc de *mesteacăn*, iar nu invers.

[2] A nu admite etimologia *circinus* pentru *cearcăn*, care are acelaşi înţeles ca franc. *cerne*, însemnează a te pune pe punctul de vedere rigid al acelor dintre neogramatici care negau evidenţa din cauza unei greutăţi formale. Astfel Tiktin, *Dicţ. rom.-germ.*: „wahrscheinlich *circulus*, mit fremder Einwirkung auf die Lautung". — Poate că şi forme ca **aquaductus*, la care se reduc unele cuvinte romanice, să se fi născut în felul acesta din *aquĭductus* (App. Probi, în loc de clasicul *aquaeductus*).

[3] Candrea-Densusianu, *Dicţ. et.* no. 609.

[4] Din *leg* sau dintr'un onomat. *leg-*, v. articolul lui N. Drăganu în acest volum.

[5] De sigur că şi înlocuirea sufixelor *-ĭtor(ius), -ĭtura* şi terminaţiunei *-endo* prin *-ator(ius), -atura* şi *-ando* în vremuri preromane în unele regiuni

BDD-A14672 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:50:59